

วิพากษ์การพัฒนาในบริบทสังคมไทย Development Criticism in Context of Thai Society

นฤมล อานุสนธิ์พัฒน์

Naruemon Anusonphat

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

Faculty of Humanities and Social Sciences Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University

Email: naruamon@hotmail.com

บทคัดย่อ

การพัฒนาที่ผ่านมาทุกประเทศ ทุกหน่วยงาน และทุกคน ต่างก็ดิ้นรนหาการพัฒนาที่ดีที่สุดที่จะสามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงชีวิตตนเองให้ดีขึ้นกว่าเดิมจนถึงขั้นการกินดีอยู่ดี ทำให้เป้าหมายของการพัฒนาที่ผ่านมา เราเดินตามรอยประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเข้มข้น จนกลายเป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วโลก เน้นการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม เน้นการเข้าเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการโลกาภิวัตน์ จนขาดความสมดุล และเสียเปรียบประเทศที่ร่ำรวยอยู่ร่ำไป อีกทั้งการพัฒนาในอดีตที่ผ่านมาแย่งชิงเอาผลประโยชน์ หรือ การมีส่วนร่วมของประชาชน มองประชาชนในฐานะผู้รับผลของการพัฒนามากกว่าส่งผลให้การพัฒนาที่ไร้ทิศทางและชุมชนอยู่ในสถานะที่ถูกบังคับให้พัฒนา หากต้องการผลการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพและความยั่งยืน ควรเน้นให้ชุมชน/ท้องถิ่นได้เข้ามาเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนการพัฒนา โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาเป็นเครื่องมือในฐานะทางเลือกของการพัฒนา หรือใช้วัฒนธรรมชุมชนภายใต้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ เพื่อประยุกต์ให้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสมกับสภาพบริบทสังคมไทย ไม่ควรเดินตามแนวทางของตะวันตกอีกต่อไป

คำสำคัญ : การพัฒนา, การมีส่วนร่วม, บริบทสังคมไทย

Abstract

The development of the past, every country, every agency and every man, they all struggled for the one best way that could change their lives for the better living until well-being. The objective of the development in the past, we've followed in the footsteps of Western industrialized countries which intensely focused on economic development as becoming the world standards and also focused into the economic system of capitalism, then finally we run on the part of the globalization with unbalanced growth and invariably exploited by

rich countries. The developments in the past always overpass the community or the involvement of the public, served people as client. The resulted in that development platform pushed unwilling community was being forced to develop. If you wish to develop with effective and sustainable, it should focus on the community or local wisdom, to be the main procedure in development. By using the body of local knowledge, community culture into a tool in the alternative development, or processing on the way under the Sufficiency economy concept and Buddhist Development economics, applying to be a part of the sustainable development, which such an appropriate path to Thailand and do not need to follow the ways of the Western models anymore.

Keyword : Development, Participation, Thai Society

บทนำ

อันที่จริงต้องกล่าวว่าแนวคิดหรือกระบวนการด้าน “การพัฒนา” (Development) นั้น เป็นศาสตร์แห่งการบูรณาการในการใช้ทั้งศาสตร์และศิลป์อย่างมาก ไม่ใช่ชุดความคิดสำเร็จรูป (Toolkits) ที่บรรจุลงมากในกล่องแล้วสามารถหยิบนำไปใช้แก้ไขได้หมดทุกสถานการณ์ ทั้งนี้เพราะ การพัฒนามีความซับซ้อนมากกว่าที่จะสามารถแก้ปัญหาด้วยเทคนิควิชาการเพียงอย่างเดียว (บัว พันธุ์ พรหมพักพิง, 2556) ในทางตรงกันข้ามเราควรจะต้องตั้งคำถามกับการพัฒนามากกว่าว่าเรามี เป้าหมายของการพัฒนานั้นเพื่อประโยชน์ด้านใด ภายใต้การใช้ทรัพยากรในสังคมที่มีอยู่ให้คุ้มค่าและมีประสิทธิภาพสูงสุด อันที่จริงแล้วกระบวนการของการพัฒนามีหลากหลายทาง ที่เราจะ บรรลุเป้าหมายนั้นๆ บทความนี้มุ่งประสงค์ที่จะให้ผู้อ่านตระหนักถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือจิตสำนึกพลเมืองในการเป็นเจ้าของสังคมที่จะเป็นร่วมทางในกระบวนการพัฒนาสังคม ขับ เคลื่อนการพัฒนาไปได้อย่างสะดวกและราบรื่น และเพิ่มพูนศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในสังคม นั้นได้เป็นอีกหนึ่งฟันเฟืองที่จะหมุนวงล้อของการพัฒนาได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด

“การพัฒนาสังคมบนพื้นฐานชุมชน”

คำว่า “การพัฒนา” ที่เราใช้อยู่ในปัจจุบันนี้นั้นเริ่มปรากฏและมีความสำคัญขึ้นมา ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยเฉพาะคำประกาศของประธานาธิบดีทรูแมน ประเทศ สหรัฐอเมริกา ที่ประกาศเป็นครั้งแรกว่าประเทศต่างๆทางซีกโลกทางใต้นั้นเป็นเขตด้อยพัฒนา (Underdeveloped areas) ถึงแม้ว่าในช่วงของทรูแมนนี้จะยังไม่ได้ระบุถึงคำว่าพัฒนาอย่าง แน่นนอน แต่ก็ดีแต่ลักษณะของการด้อยพัฒนาออกมาได้ชัดเจน หรืออาจกล่าวได้ว่า การพัฒนาใน ความหมายตอนนั้น คือการก้าวออกมาจาก สภาวะที่เรียกว่า “ด้อยพัฒนา” นั่นเอง กล่าวคือ ภายหลังคำประกาศของประธานาธิบดีทรูแมนนั้น การพัฒนาพัฒนายังยึดติดอยู่กับความมั่งคั่ง ทางวัตถุ ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (บัวพันธุ์ พรหมพักพิง, 2556) จึงเป็นที่แน่นอนว่า ไม่

ต้องนึกถึงเลยคำว่าทรัพยากรมนุษย์หรือประชาชน ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาในช่วงนั้นเป็นแน่แท้ ซึ่งตัวชี้วัดการพัฒนาในช่วงนั้นก็เป็นตัวชี้วัดการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศเหล่านั้นเท่านั้น คือ ผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) เครื่องมือบอกระบบทางเศรษฐกิจจรรยา-จนของแต่ละประเทศนั่นเอง ซึ่งนิยามของการพัฒนาในช่วงนั้นเน้นวิธีการสำเร็จรูปขั้นเลิศที่จะเคาะตัวเลขทางเศรษฐกิจให้ออกมาสูงที่สุดเท่าที่ความสามารถของประเทศหนึ่งจะทำกันได้ และภายใต้แนวคิดนี้เอง ในปี ค.ศ.1960 จอห์น เอฟ. เคนเนดี ประธานาธิบดีแห่งสหรัฐอเมริกา ได้เสนอให้องค์การสหประชาชาติ (The United Nations) ประกาศปี ค.ศ.1960-1969 เป็นทศวรรษแห่งการพัฒนา และประกาศปี ค.ศ.1970-1979 เป็นทศวรรษที่ 2 ของการพัฒนาโลกต่อไป

หากกล่าวถึงการพัฒนาอย่างหมายถึง ความเจริญก้าวหน้าโดยทั่วไป เช่น การพัฒนาชุมชน การพัฒนาสังคม การพัฒนาประเทศ คือการทำสิ่งเหล่านั้นให้ดีขึ้น เจริญขึ้น สนองความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ให้ได้ดียิ่งขึ้น หรืออาจกล่าวได้ว่า “การพัฒนา” เป็นกระบวนการของการเคลื่อนไหวจากสภาพที่ไม่น่าพอใจไปสู่สภาพที่น่าพอใจ การพัฒนานี้เป็นกระบวนการที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ไม่หยุดนิ่ง (Dynamic) โดยที่การพัฒนานั้นมีความสัมพันธ์โดยตรงกับความเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ การพัฒนาเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงที่มีการวางแผนไว้แล้ว (Planned) คือการทำให้ลักษณะเดิมเปลี่ยนไป โดยมุ่งหมายว่าลักษณะใหม่ที่จะเข้ามาแทนที่นั้นจะดีกว่าลักษณะเก่า สภาพเก่า แต่โดยธรรมชาติแล้วการเปลี่ยนแปลงย่อมเกิดปัญหาในตัวมันเอง เพียงแต่ว่าจะมีปัญหาหนักหรือปัญหาน้อย ถ้าหากตีความหมายการพัฒนา จะสามารถตีความหมายได้ 2 นัย คือ “การพัฒนา” ในความเข้าใจแบบสมัยใหม่ หมายถึงการทำให้เจริญในด้านวัตถุ รูปแบบ และในเชิงปริมาณ เช่น ถนนหนทาง ตึกรามบ้านช่อง ดัชนีชี้วัดทางเศรษฐกิจ เป็นต้น และอีกความหมายหนึ่ง เป็น “การพัฒนา” ในแง่ของพุทธศาสนา ที่หมายถึงการพัฒนาคนทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ โดยเน้นในด้านคุณภาพชีวิตและหลักของการถูกต้องพอดี ซึ่งให้ผลประโยชน์สูงสุด ความกลมกลืน และความเกื้อกูลแก่สรรพชีวิตโดยไม่เบียดเบียน ทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อม (สมชาย ศรีวิรัตน์, 2556)

“การพัฒนาสังคม” (Social Development) นั้นเป็นรูปแบบความคิดที่ได้รากฐานกระบวนการคิดมาจากตะวันตกเป็นหลัก เพราะไม่ว่าจะแจกแจงความหมายของการพัฒนาสังคมออกมาในกี่ประเด็นก็ตาม ปลายน้ำสุดท้ายของการพัฒนาสังคมก็มาบรรจบที่การกินดีอยู่ดี (Well-being) ของประชาชนนั่นเอง “Social Development and Peasant Culture : A Thai Case” ของ สนิท สมัครการ กล่าวไว้ว่าการพัฒนาสังคมเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงตามแผนทางสังคมและวัฒนธรรม (a process of planned socio-cultural change) นั่นคือการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากแผนการกระทำทั้งหลายที่ก่อผลกระทบต่อแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมและแบบแผนของค่านิยมทางวัฒนธรรมของกลุ่มมนุษย์ใดๆ ถือเป็นการพัฒนาสังคมทั้งหมด ความหมายนี้จึงรวมถึงเรื่องทางเศรษฐกิจ การเมือง ครอบครัว การศึกษา และการอนามัยด้วย (Snit Smuckkarn, 1982) ในขณะที่ความหมายของการพัฒนาสังคมของสถาบันวิจัย NIDA ที่ว่า “ultimate goal of development is people... people are both resources for and the beneficiaries of development purposes” “เป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาคือคน... คนเป็นทั้งทรัพยากร

ที่จะต้องถูกพัฒนาและเป็นผู้ได้ประโยชน์จากการพัฒนาด้วย (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2546) จะเห็นได้ว่าความหมายของNIDAอันหลังนี้เริ่มตระหนักถึง “คน” หรือประชาชนด้วย แต่เป็นประชาชนในฐานะผู้รับผลจากการกระทำ (Client) มากกว่าตระหนักถึงคนในฐานะผู้ร่วมปฏิบัติการพัฒนา อันที่จริงสามารถกล่าวได้ว่าการพัฒนาสังคมนั้นเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายสาธารณะที่มุ่งเน้นการพัฒนาประเทศในช่วง 50 กว่าปีที่ผ่านมา แต่ในปัจจุบันนี้จะเห็นได้ว่า ประเทศไทยนั้นมี “นโยบายของรัฐบาล” มากกว่านโยบายสาธารณะ การที่กระบวนการพัฒนาใดๆก็ตามจะสำเร็จลุล่วงได้หรือไม่ขึ้นกับการยินยอมพร้อมใจที่จะปฏิบัติตามของประชาชนนั้นคือสิ่งสำคัญมาก หากต้องการให้ประชาชนยอมรับการพัฒนาใดๆก็ตาม กลยุทธ์ที่ง่ายและสิ้นเปลืองที่สุดย่อมเป็นการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกระบวนการพัฒนานั้นๆ ต้องให้ชุมชน ครอบครัว วัด และสมาคมบำเพ็ญประโยชน์ทั้งหลายเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการด้วย

กล่าวคือนอกจากเรื่องทางเศรษฐกิจและการยกระดับรายได้ของประชาชนแล้วนั้น การพัฒนาสังคมยังเป็นแนวทางการสร้างความเข้มแข็งมั่นคงให้กับชุมชน การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตในแง่ขององค์กรวม ตลอดจนเรื่องของสังคมจิตวิทยา วิถีชีวิตไทยและวัฒนธรรมอีกด้วย อาจกล่าวโดยรวมได้ว่า การพัฒนาสังคม (Social Development) หมายรวมถึงถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ดีทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และวัฒนธรรมเพื่อประชาชนจะได้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทั้งทางด้านที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม สุขภาพอนามัย การศึกษา การมีงานทำ มีรายได้เพียงพอในการครองชีพ ประชาชนได้รับความเสมอภาค ความยุติธรรม มีคุณภาพชีวิตที่ดี ทั้งนี้ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงอย่างมีระบบและเพราะการพัฒนาสังคมมีขอบเขตกว้างขวาง สลับซับซ้อน การแก้ไขปัญหาสังคมจึงต้องทำอย่างร่วมมือกันจากบุคคลหลายๆฝ่ายและโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในสังคมนั้นๆจะต้องรับรู้ พร้อมทั้งจะให้ข้อมูลที่ต้องการและเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเสมอ ผนวกการพัฒนาสังคมและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชนเข้ามาไว้ด้วยกัน โดยถือหลักประชาชนเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนนั่นเอง ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วยตนเอง (People Participation) ซึ่งหากจะเรียกการมีส่วนร่วมของประชาชนในลักษณะนี้ ตามแนวหลักการทรงงานของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช (รัชกาลที่ 9) ทรงเรียกกระบวนการนี้ว่า “ระเบิดจากข้างใน” คือประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียนั้นเองเป็นผู้กำหนดวิถีทางของตนเอง เพื่อเลือกแนวทางการพัฒนาและพร้อมที่จะรับกระแสของการพัฒนาจากข้างนอกที่จะมีเข้ามาในอนาคต ซึ่งในหลวงรัชกาลที่9นั้นใช้หลักของประชาพิจารณ์ (Public Hearing) ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและประชาชนมาเป็นหลักในการทำงานมาเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว และได้พระราชทานแนวการทำงานนี้แก่หน่วยงานราชการอื่นๆที่เกี่ยวข้องด้วย ซึ่งการกำหนดทิศทางการพัฒนาเพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าของประเทศชาติควรจะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่งและเห็นว่าการกระจายอำนาจให้แก่ชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นทางเลือกในการสร้างประเทศให้พัฒนาไปในแนวทางที่ประชาชนในฐานะพลเมืองของประเทศเป็นผู้กำหนดชะตากรรมและมีความรับผิดชอบต่อประเทศร่วมกันเป็นสำคัญ

ดังนั้นการพัฒนาสังคมหรือเปลี่ยนแปลงประเทศย่อมขึ้นอยู่กับความร่วมมือของ

ประชาชนในเรื่องต่างๆ เพราะต้องถือว่าประชาชนในฐานะประชาคมที่เป็นพลเมืองต้องมีส่วนร่วมในการคิดและกำหนดวิถีทางการพัฒนาไปด้วยกัน

หากพูดถึงการพัฒนาสังคมในแง่ของรูปแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ต้องพูดถึงความมั่นคงของสังคมด้วย (social stability) เพราะทั้งสองอย่างเป็นของคู่กัน ขณะใดขณะหนึ่งที่เกิดการเปลี่ยนแปลงก็ต้องรักษาความมั่นคงของสังคมไปพร้อมกันด้วย เพื่อไม่ให้สังคมแตกสลาย กล่าวคือเป้าหมายให้เกิด “ความสมดุลเคลื่อนที่” (Moving Equilibrium) ซึ่งเป็นลักษณะพื้นฐานของสังคมมนุษย์และธรรมชาติ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2546) ในที่นี้การสร้างสมดุลทางสังคมในขณะที่การเปลี่ยนแปลงต้องดำเนินต่อไปเรื่อยๆ นั้น ขบวนการวัฒนธรรมชุมชนถือเป็นแนวทางที่โดดเด่นมากของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ในแวดวงการพัฒนาในปัจจุบัน เพราะมิได้ใช้กระบวนการพัฒนาตามรูปแบบของตะวันตก(การพัฒนากระแสหลัก) อย่างที่หลายๆ ประเทศนิยมทำกัน แต่ใช้ชุมชน/ท้องถิ่นหรือประชาชนในสังคมของตนเองเป็นตัวตั้ง อีกทั้งยังเป็นการคืนศักดิ์ศรีแก่ประชาชนอย่างมีเกียรติ และสร้างความเท่าเทียมกันให้กับชุมชน/ท้องถิ่น อีกด้วย เพราะการพัฒนาในอดีตที่ผ่านมา เป็นการพัฒนาจากการมองอำนาจแบบกระจุกตัว ซึ่งเป็นผลผลิตของวาทกรรมการพัฒนาแบบเก่า แนวทางการพัฒนาแบบใหม่นี้ควรจะมาในรูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ และขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า อย่างเช่นขบวนการวัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น เน้นถึงการให้คุณค่าและความสำคัญกับชุมชน ประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งบรรจุ “ชุมชน” ท้องถิ่นให้กลับเข้ามา มีบทบาทแข็งขันขึ้นมาแทน(ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2554) องค์กรชุมชนหรือโครงสร้างทางสังคมเหล่านี้ เบอร์เกอร์และนิวเฮาส์ ผู้เขียนหนังสือ To Empower People เรียกชื่อในภาษาอังกฤษว่า “Mediating Structure” มากกว่าที่จะใช้คำว่า “Civil Society” เพราะเขาเรียกสิ่งเหล่านี้รวมๆ กันว่า องค์กรหรือโครงสร้างที่เป็นสื่อกลางระหว่างปัจเจกบุคคลและรัฐ เนื่องจากการพัฒนาแนวตะวันตกในอดีตที่ผ่านมา สลายให้โลกเหลือแค่ 2 ขั้วที่โคดเดี่ยวยุติตายจากกัน คือ รัฐขั้วหนึ่งและปัจเจกชนอีกขั้วหนึ่ง ส่วนครอบครัว ชุมชนท้องถิ่นเหล่านี้ ไม่ใช่รัฐ ไม่ใช่ปัจเจกชน แต่เป็นองค์กรที่สื่อรัฐกับปัจเจกชนเข้าด้วยกัน (อนุก เหล่าธรรมทัศน์, 2557) เป็นหน่วยทางสังคมที่ “ขาดไม่ได้” ในการพัฒนาเคลื่อนไหวของ “การพัฒนาสังคม”

ถึงแม้ว่าทิศทางหลักในการพัฒนาสังคมของโลกที่ผ่านมา จะเป็นการเรียกร้องให้ทุกประเทศมุ่งหน้าสู่นโยบายแห่งการสร้างความมั่งคั่ง แต่ประเทศกำลังพัฒนาย่อมเสียเปรียบประเทศร่ำรวยอยู่ร่ำไป ดังนั้นสิ่งที่จำเป็นต้องรีบทำเพื่อลดทอนความเสียเปรียบนั้น คือ เราจำเป็นต้องส่งเสริมให้ประชาชน ชุมชน เข้มแข็งพอที่จะรับมือกับการพัฒนากระแสหลักในอนาคต หลีกเลียงให้ประชาชนอยู่ในสภาพที่อ่อนแอและไม่พร้อม ซึ่งปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้ชุมชนทั้งชนบทและในเมืองเข้มแข็งมากพอจะต้านทานกระแสการพัฒนาหลัก (วิทยากร เชียงกุล, 2550) คือ

1. สร้างประชาชนที่มีความรู้และจิตสำนึกเพื่อสังคมส่วนรวม หมายความว่าถึงความรู้จักรอบครัว ชุมชน สังคมและสภาพแวดล้อมต่างๆ ไป ซึ่งประเทศควรส่งเสริมให้ประชาชนได้สนใจ และมีโอกาสศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองได้อย่างสะดวกและเสียค่าใช้จ่ายต่ำ โดยเฉพาะความรู้ในการที่จะพัฒนาตนเองและสังคม อีกทั้งรื้อฟื้นความรู้จากภูมิปัญญาดั้งเดิม เราควรจัดการ

ศึกษาและสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ของประชาชนควบคู่ไปกับการพัฒนาทางอารมณ์ (EQ) และจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม คือฉลาดและมีวุฒิภาวะทางอารมณ์ จึงจะเป็นความรู้คู่กับจิตสำนึกที่ช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งได้

2. ประชาชนมีปัจจัยการผลิตเป็นของตนเอง หรือสามารถเช่า ซื้อ ได้โดยต้นทุนไม่สูงนัก เนื่องจากปัจจัยการผลิตเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการประกอบอาชีพและพัฒนาตนเอง พัฒนาสังคม การกระจายปัจจัยการผลิตและทรัพย์สินให้เป็นธรรม จะเป็นเงื่อนไขสำคัญในการกระจายรายได้ที่เป็นธรรม สร้างสังคมยั่งยืน

3. ชุมชนมีทรัพยากร โครงสร้างพื้นฐาน สาธารณูปโภค สาธารณสุขและการจัดตั้งองค์กรชุมชน เน้นรูปแบบสังคมที่ให้ประชาชนทำอะไรร่วมกันเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของท้องถิ่น สภาองค์กรชุมชนเป็นองค์กรของประชาชนที่ปลอดจากอิทธิพลของการเมืองระดับท้องถิ่นและระดับชาติ พยายามไม่ให้เป็นลูกไล่ของนายทุน นักการเมือง พรรคการเมืองต่างๆ แต่เป็นเวทีที่ประชาชนจะกำหนดนโยบายจากฐานล่างขึ้นไป (อนเนก เหล่าธรรมทัศน์, 2553) เพราะการพึ่งพากันอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน จะทำให้การทำงานพัฒนาได้ผลดียิ่งขึ้น

4. มีการกระจายทรัพย์สินและรายได้ การศึกษา ฐานะทางสังคม ในหมู่สมาชิกของชุมชนอย่างเป็นธรรม ไม่มีการผูกขาดอำนาจบาตรใหญ่ มีความเป็นเครือญาติ หรือความสามัคคี ช่วยเหลือกัน

5. เป็นชุมชนที่สมาชิกมีความตื่นตัวเป็นพลเมืองที่ดี ดูแลช่วยเหลือกัน ไม่ให้คุณภาพชีวิตของคนในสังคมตกต่ำลง ร่วมกันรับผิดชอบในทุกๆ การกระทำของชุมชน

ที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่า ประชาชน คน ชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนกระบวนการการพัฒนา และบรรเทาแก้ไขปัญหาลึบเนื่องอื่นๆ ที่เกิดมาจากการพัฒนาสังคมตามแนวตะวันตกได้ ความล้มเหลวของการพัฒนาแบบดั้งเดิมที่ผ่านมา นอกจากจะทำลายสิ่งแวดล้อมชีวิตมนุษย์ สัตว์ และพืชพรรณแล้ว ยังพบว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของหลายประเทศ ได้สร้างปัญหาให้กับความเป็นอยู่ของมนุษย์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมหาศาล เนื่องจากรัฐบาลไม่รับผิดชอบต่อการตอบสนองความต้องการของประชาชน ระบบราชการมีคอร์ปชั่นสูงขาดประสิทธิภาพ ไม่มีความโปร่งใส ต้องเข้าใจว่าทางออกในการพัฒนาสังคมไทยที่เหมาะสมต้องเป็นการส่งเสริมชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง ซึ่งต้องเป็นชุมชนที่สามารถจัดการและพึ่งพาตนเองได้ โดยเฉพาะการทำให้ชุมชนและคนในชุมชนต้องเปลี่ยนกระบวนการคิด (Paradigm Shift) ที่เน้นการให้ความสำคัญกับกระบวนการคิด การเรียนรู้ จำเป็นต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนเป็นเจ้าของ และการฝึกหัดคิดร่วมกันในเชิงบวก (Positive Thinking) เพื่อสร้างท้องถิ่นเข้มแข็ง ในทัศนะส่วนตัวคิดว่า “การสร้างจิตสำนึกชุมชน” เป็นสิ่งจำเป็นมาก การที่ชุมชนจะเข้มแข็งเป็นปึกแผ่นนั้น ไม่ใช่จะเกิดจากผู้นำชุมชนเพียงฝ่ายเดียวเท่านั้น ถึงแม้ผู้นำจะเป็นปัจจัยหนึ่ง แต่สิ่งที่ยิ่งกว่าต้องเป็นความร่วมมือ การที่สมาชิกในชุมชนได้ร่วมมือร่วมใจกัน ย่อมมีสำนึกร่วมของความเป็นชุมชน ที่พยายามจะมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมหรือชุมชนของตนเอง ซึ่งจำเป็นต้องปลดแอกทางความคิดความคิด (โกวิท วัฒนกุล, 2556) ให้ประชาชนได้ตัดสินใจบนหลักการของความ เป็นอิสระที่ครอบคลุมทุกมิติของสังคมภายใต้ประโยชน์ส่วนรวมก่อนประโยชน์ส่วนตน

ภัยพิบัติทางชีวิตของประชาชนในประเทศโลกที่3ทุกวันนี้ อันเกิดจากผลของการเดินตามแนวทางการพัฒนาแบบตะวันตกจนสุดกู่ จึงควรปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาเสียใหม่ โดยจะต้องยกเลิกการพัฒนาซึ่งรัฐเป็นผู้ชี้แนะและออกคำสั่งแต่เพียงฝ่ายเดียว ในลักษณะ รัฐประชาชาติ (Nation State) โดยปรับเปลี่ยนเป็น ประชากรรัฐ (Civil State) ซึ่งเป็น “ความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ระหว่างรัฐกับประชาชนในลักษณะที่เป็นประชาสังคม” ในลักษณะการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากความริเริ่มของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน โดยทุกฝ่ายในสังคมต่างให้ความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชนร่วมมือกันในทุกเรื่องที่เป็นสาธารณะ นั่นเอง และรวมถึง การจัดการตนเองของประชาชน (Self-Government) ให้มองเห็นว่าบ้านเมืองเป็นของร่วมกัน จัดการปัญหาสาธารณะด้วยตนเองตามศักยภาพของพลเมือง รวมถึงภาครัฐต้องยอมรับและเคารพในศักยภาพของประชาชน รับฟังความคิดเห็นของประชาชน ให้ประชาชนร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตรวจสอบนโยบาย การปฏิบัติงานต่างๆ ย้ำความสัมพันธ์จากล่างขึ้นบน (Bottom-Up) นำโดยสังคม ท้องถิ่น และชุมชน (อเนก เหล่าธรรมทัศน์,2557) โดยที่รัฐหรือระบบบริหารราชการต้องสนับสนุนการพัฒนาการมีส่วนร่วมในทุกรูปแบบแก่ประชาชน อีกแนวทางหนึ่งที่ช่วยกระตุ้นการพัฒนาสังคมจากฐานราก คือ การช่วยเหลือตนเอง (Aided Self-help) ต้องพัฒนาให้ประชาชนในท้องถิ่นพึ่งตนเองได้มากขึ้น โดยมีรัฐคอยสนับสนุน ภายใต้ความรู้สึกรักของเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่เปิดกว้าง ให้โอกาสประชาชนได้แสดงศักยภาพของตนอย่างเต็มที่ ด้วยวิธีการให้การศึกษาแก่ประชาชน การศึกษาภาคประชาชนนี้ สามารถแบ่งรูปแบบเป็นการศึกษาภาคชีวิต (Life-Long Learning) ถือว่าเป็นการพัฒนาภาคชีวิตแก่ประชาชนเพื่อนำไปสู่การพัฒนาสังคม ท้องถิ่นที่แท้จริง ให้การศึกษาต่อเนื่องตลอดไปตราบเท่าที่บุคคลยังดำรงชีวิตอยู่ในชุมชน กับการศึกษาภาคพลเมือง (Civic Education) ที่ปลูกฝังให้ประชาชนเข้าใจ มีความรู้และตระหนักในหน้าที่พลเมือง ปรับค่านิยม ปรับความเชื่อ และบุคลิกลักษณะให้ประชาชนมีสำนึกของความเป็นพลเมือง มีจิตใจใฝ่รู้แก้ไขปัญหาสังคมเพิ่มขึ้น ทั้งหมดนั้นจะนำไปสู่ “ประชาชนที่มีคุณภาพ” คนจะกล้าคิด กล้าแสดงออกซึ่งความคิดเห็นอันเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนามากขึ้น

ทางเลือกในการพัฒนา

ประสบการณ์การพัฒนาสังคมที่ผ่านมาในอดีตเน้นการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ด้วยความเชื่อที่ว่าทุนนิยมนี้จะพัฒนาความกินดีอยู่ดีมาสู่ประชาชน ซึ่งการพัฒนาในรูปแบบนี้ถูกวิพากษ์วิจารณ์มาโดยตลอดว่าเชื่อถือได้หรือไม่ จนเกิดกลายเป็นกระแสต่อต้านการพัฒนาขึ้นมาว่าอันที่จริงนั้นการดำเนินแนวทางทุนนิยมสุดขั้ว ได้นำความทุกข์เข็ญมาสู่ผู้คนจำนวนมาก และเป็นสิ่งที่ควรจะต้องต่อต้านเป็นอย่างยิ่ง สภาพดังกล่าวสามารถอนุมานได้ว่าการพัฒนาสังคมโดยเน้นความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจนั้นๆ ได้นำไปสู่ปัญหาในระดับโครงสร้างที่มีขอบเขตกว้างขวางมากจนยากเกินจะควบคุม มองในระดับแนวคิดคือ การพัฒนาสังคมภายใต้การสร้างความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจในตัวของมันเองนั้น คือ ปัญหา ซึ่งจำเป็นต้องหาทางออกด้วยการปฏิเสธหรือลดการพัฒนา (De-Development) นั่นเอง (บัวพันธ์ พรหมพักพิง,2556) เพราะนักทฤษฎีกลุ่มทฤษฎีพึ่งพาและทฤษฎีด้วยพัฒนาเสนอไว้ว่า การเจริญเติบโตของประเทศ

อุตสาหกรรมในยุโรปเป็นผลทำให้เกิดความด้อยพัฒนาของประเทศต่างๆทั่วโลก อังเดร กุนเดอแฟรงค์ (Frank, 1969) ให้แนวคิดที่ตระหนักถึง “การพัฒนาความด้อยพัฒนา” (Development of Under Development) แฟรงค์กล่าวไว้ว่า ประเทศที่พัฒนาแล้ว (Developed) ไม่เคยผ่านสภาวะที่เรียกว่า ด้อยพัฒนา (Underdeveloped) มาก่อน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ “ด้อยพัฒนา” เป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและความสัมพันธ์ด้านอื่นๆระหว่างประเทศด้อยพัฒนาและประเทศที่พัฒนาแล้ว

นโยบายหลักสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศด้อยพัฒนาจำเป็นต้องเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ เนื่องจากเมืองไทยเป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการทำให้เป็นสากล หรือกระบวนการโลกาภิวัตน์ ที่ได้รับแนวคิดการพัฒนารูปแบบหลักมาจากประเทศตะวันตก ทำให้คนไทยส่วนใหญ่อ่อนแอ วิ่งตามไม่ทันระบบอันโหดร้ายนี้ กลายเป็นว่ากระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นอีกช่องทางหนึ่งที่สร้างความชอบธรรมให้กับคำว่า “การพัฒนา” สามารถแทรกซึมไปสู่ประเทศด้อยพัฒนาได้ทั่วโลก เราสามารถคัดค้านแนวคิดโลกาภิวัตน์นี้ได้ และเสนอการพัฒนาทางเลือกอื่นๆขึ้นมา เพื่อความยั่งยืนและเหมาะสมกับสภาพสังคมของแต่ละประเทศนั้น (วิทยากร เชียงกูล, 2550) ดังที่กล่าวไว้ตั้งแต่ข้างต้นแล้วว่า การพัฒนานั้นไม่ได้ถูกบรรจุลงในกล่องสำเร็จรูป (Toolkits) แล้วหยิบนำมาใช้ได้ตลอด ในฐานะที่ประเทศไทยเป็นประเทศพัฒนาทุนนิยมที่หลังหรือทุนนิยมด้อยพัฒนาอะไรก็ตามแต่ ทำให้ประเทศไทยเสียหายไปมากพอสมควร ท่ามกลางข้อจำกัดการพัฒนา นี้ จึงเกิด “การพัฒนาทางเลือก” (Alternative Development) อันเป็นแนวคิดที่ตรงกันข้ามกับการพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโต (Growth-Center) จัดว่าเป็นแนวคิดในกลุ่มกระแสวิพากษ์ โดยแนวคิดการพัฒนาทางเลือกนี้เน้นอยู่ที่ “ประชาชนเป็นศูนย์กลาง” (People Centered) ภายใต้หลักพื้นฐาน 3 ประการ คือ

1. ความยุติธรรม เพราะการพัฒนาทางเลือกไม่ได้เน้นการสร้างรายได้ที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำ แต่มองว่า ความอยู่รอดของมนุษย์ทุกคนมีความสำคัญ เป็นอันดับแรก ดังนั้นหลักของการพัฒนาทางเลือกนี้จะต้องมั่นใจว่ามนุษย์ทุกคนจะได้รับความยุติธรรม อยู่รอดและมีศักดิ์ศรีอย่างเท่าเทียมกัน

2. ความยั่งยืน เป็นรูปแบบการพัฒนาที่นำเอาทรัพยากรมาใช้ในการพัฒนาที่เน้นความยั่งยืน คือผลจากการใช้ทรัพยากรจะต้องหลีกเลี่ยงที่จะทำให้มนุษย์ในรุ่นต่อไปมีความเสี่ยง

3. การมองการพัฒนาแบบองค์รวม คือทุกคนที่เป็นสมาชิกของจะต้องได้รับโอกาส และจะต้องมองว่าประชาชนเหล่านี้ คือผู้มีส่วนในการพัฒนาครอบครัว ชุมชน และสังคมของตนเอง มิใช่เป็นผู้รอรับอันสงส์ที่เกิดจากการสร้างความเติบโตเท่านั้น

หลัก 3 ประการข้างต้นนี้ มีความคล้ายคลึงกับความหมายของการพัฒนาที่นำเสนอโดยอมาตยา เช่น ที่มองว่าสาระสำคัญของการพัฒนา คือ เสรีภาพของมนุษย์ ซึ่งเสรีภาพในที่นี้ไม่ได้หมายถึงความถึงแค่เสรีภาพทางการเมืองเท่านั้น แต่เป็นเสรีภาพแบบองค์รวม ที่มนุษย์หลุดพ้นจากการขาดแคลนปัจจัยขั้นพื้นฐาน ปลอดภัยจากการคุกคามของโรคร้ายและอำนาจที่ไม่เป็นธรรม ซึ่งจัดว่าเป็นข้อเสนอที่โต้แย้งกับการพัฒนากระแสหลักโดยตรง (บัวพันธ์ พรหมพักพิง, 2556) องค์ประกอบที่กล่าวมาข้างต้นเป็นมิติใหม่ของการจัดการพัฒนาโดยเน้นคนเป็นศูนย์กลาง เป็น

แนวทางที่ทุกส่วนในโลกจะต้องผนึกกำลังให้เป็นกระแสหลัก โดยจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านโลกทัศน์ของผู้นำทุกระดับ (ทั้งภูมิภาค ชาติ ชุมชน) ไปเป็น แบบพหุนิยมองค์รวม (Holistic Pluralism) ด้วย มิใช่เอกนิยมองค์รวม ซึ่งหมายรวมถึงขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้าในประเทศโลกที่สามเข้าไปด้วย ที่เรียกร้องในเรื่องของการเคารพคุณค่าและวัฒนธรรมพื้นบ้าน/พื้นเมือง วัฒนธรรมชุมชน/ท้องถิ่น ภูมิปัญญาชาวบ้าน รวมถึงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบพื้นบ้าน ชุมชน ท้องถิ่น ถือเป็น การเคลื่อนไหวที่สำคัญยิ่ง ไม่ใช่แค่บริบทการเมืองเท่านั้น แต่รวมถึงบริบทของสังคมและวัฒนธรรม การเน้นในเรื่องวัฒนธรรม ประชาชน ชุมชน หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่แค่เน้นแต่เศรษฐกิจ หรือการมุ่งให้ความสำคัญของกระบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนในระดับรากหญ้า สามารถสลายเขตกั้นการแบ่งแยกระหว่าง เมือง-ชนบท ศูนย์กลาง-บริวาร พัฒนา-ด้อยพัฒนา สมัยเก่า-สมัยใหม่ เป็นต้น หากวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นได้รับการยอมรับให้มีความเท่าเทียมกับวัฒนธรรมเมืองแล้ว ความเห็นอกเห็นใจของเมืองที่มีต่อชนบทในการรับรู้ของคนทั่วไปจะเริ่มสั่นคลอน เกิดสังคมรูปแบบใหม่ที่เหมาะสมโดยปริยาย การให้ความสำคัญทางวัฒนธรรมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นนี้ ถือเป็นความพยายามในการต่อต้านกระแสโลกาภิวัตน์แบบหนึ่งหรือปฏิเสธการพัฒนากระแสหลักนั่นเอง อาจเรียกขานกันในวาทกรรมวิชาการปัจจุบันว่า “วิถีประชา” หรือ “ประชานวัตกรรม” นั่นเอง (บัวพันธ์ พรหมพักพิง,2556)

ตารางที่ 1

สรุปการเปรียบเทียบระหว่างการพัฒนาทางเลือกและการพัฒนากระแสหลัก

การพัฒนากระแสหลัก	การพัฒนาทางเลือก
<ul style="list-style-type: none"> • ปฏิบัติต่อประชาชนในฐานะที่เป็นวัตถุหรือผู้ถูกกระทำ(กรรม) ทางการพัฒนา 	<ul style="list-style-type: none"> • ปฏิบัติต่อประชาชนในฐานะที่เป็นผู้กระทำ (ประธาน) ในการพัฒนา
<ul style="list-style-type: none"> • ใช้วิธีการและทฤษฎีที่มาจากข้างนอก 	<ul style="list-style-type: none"> • ใช้วิธีและวิธีการที่มาจากข้างใน
<ul style="list-style-type: none"> • ใช้วิธีการแบบบนลงสู่ล่าง (Top-Down) 	<ul style="list-style-type: none"> • ใช้วิธีการแบบมีส่วนร่วม
<ul style="list-style-type: none"> • สนใจในเป้าหมายปลายทางของการพัฒนา 	<ul style="list-style-type: none"> • ให้ความสำคัญทั้งวิธีการและเป้าหมายปลายทางของการพัฒนา
<ul style="list-style-type: none"> • ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติ (practicalities) 	<ul style="list-style-type: none"> • ให้ความสำคัญกับประเด็นทางจริยธรรมควบคู่ไปกับการปฏิบัติ
<ul style="list-style-type: none"> • ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ 	<ul style="list-style-type: none"> • ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและเทคโนโลยีชั้นกลาง
<ul style="list-style-type: none"> • ได้รับการสนับสนุนโดยรัฐ 	<ul style="list-style-type: none"> • ไม่รับการสนับสนุนจากรัฐหรือบางครั้งต่อต้านรัฐ

<ul style="list-style-type: none"> • เพิ่มบทบาทตลาดในชีวิตประชาชน 	<ul style="list-style-type: none"> • บางครั้งพยายามลดบทบาทตนเองและส่งเสริมการพึ่งตนเอง
<ul style="list-style-type: none"> • รวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง 	<ul style="list-style-type: none"> • กระจายอำนาจ
<ul style="list-style-type: none"> • เน้นประจักษ์นิยม (วัตถุนิยม) 	<ul style="list-style-type: none"> • เน้นวัฒนธรรม

สิ่งสำคัญจำเป็นต่อจากนี้ไปเป็นการรื้อฟื้นภูมิปัญญาดั้งเดิมเพื่อสร้างให้ชุมชนเข้มแข็ง เพราะภูมิปัญญาเป็นความรู้ที่รวมในการแก้ปัญหาและพัฒนาสังคมได้ ปัจจุบันนี้เราพยายามใช้ “ภูมิปัญญาไทย” ในฐานะที่เป็นเครื่องมือของการพัฒนาทางเลือกที่แตกต่างไปจากการพัฒนาตามแนวตะวันตก ดังนั้นสิ่งสำคัญในการใช้ภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาสังคมในยุคปัจจุบัน คือ

1. ความรู้ความสามารถในการดำรงชีพและพัฒนาอารยธรรมของชาวไทยตั้งแต่พันปีที่แล้วในยุคก่อนที่เราจะรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาเสียอีก เพราะคนไทยมีภูมิปัญญาในการรู้จักทำมาหากินแบบเกษตรเพื่อยังชีพอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางสังคม และการผลิตแบบเกษตรพึ่งตนเองนี้ทำเพื่อพอกินมากกว่าเพื่อหวังขายให้ร่ำรวย จึงไม่ได้ทำลายธรรมชาติหรือกดขี่แรงงานคนมากเท่ากับการผลิตยุคทุนนิยมที่เน้นการผลิตเพื่อขายหากำไร

2. คนไทยสมัยก่อนเศรษฐกิจทุนนิยมเข้ามา ไม่ได้ยึดความเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ส่วนตัวอย่างเคร่งครัด แต่มองเรื่องการแบ่งปัน การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การใจกว้าง ความยุติธรรม เป็นเรื่องสำคัญ เป็นการแลกเปลี่ยนแบบใช้สอย ฉันทน์เพื่อน ญาติมิตร มีความเป็นกันเอง และปฏิบัติต่อกันแบบมีน้ำใจจิตใจ ถ้ามองในแง่การพัฒนาทางสังคม ก็ถือได้ว่า คนสมัยก่อนมีการพัฒนาทางสังคมที่มีคุณภาพมากกว่าคนยุคปัจจุบัน

3. คนไทยสมัยก่อนการพัฒนาแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมตะวันตก รู้จักใช้เทคโนโลยีการผลิตและการบริโภคแบบเรียบง่าย แต่มีปัญหา เน้นความกลมกลืน ความสมดุลของธรรมชาติ มองว่าชีวิตเป็นองค์รวมของการทำมาหากิน หาความสนุกจากการละเล่นและศิลปวัฒนธรรม หากมองในแง่สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาอย่างใจกว้างแล้ว จะเห็นว่าคนสมัยก่อนอยู่กับธรรมชาติอย่างอนุรักษ์ทรัพยากรได้ดีกว่าคนในยุคปัจจุบัน คือพวกเขารู้จักการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable) ซึ่งในสมัยนั้นยังไม่มีการใช้ศัพท์คำนี้กัน ขณะที่ความรู้ใหม่ๆแบบตะวันตกที่คนไทยพยายามเรียนรู้กันกันอยู่นี้ กลายเป็นเครื่องมือให้คนกลุ่มน้อยที่ร่ำรวยใช้เอาเปรียบคนส่วนใหญ่และทำลายทรัพยากรธรรมชาติมากกว่า (วิทยากร เชียงกูล, 2550)

ดังนั้นเราน่าจะกลับไปศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เช่น เศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ที่เน้นการบริโภคแบบพอประมาณ และความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เกษตรหรือสาธารณสุขทางเลือก เป็นต้น แล้วนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาสังคมไทยอย่างจริงจัง เพราะน่าจะเป็นแนวทางการพัฒนาทางเลือกที่ดีกว่าการพัฒนากระแสหลักในโลกทุนนิยมอุตสาหกรรมตะวันตก ที่ทั้งปัญหาทั้งการเมือง และสังคมไว้เบื้องหลัง สร้างทั้งความไม่สมดุลและความขัดแย้งระหว่างคนรวย คนจนเพิ่มขึ้น เอาไร้อเอาเปรียบทุจริตฉ้อฉล ปัญหายาเสพติด เป็นต้น นอกจากนั้นการพัฒนาภายใต้การส่งเสริมใช้หลักศาสนา

โดยเฉพาะศีล5 เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทยได้ ดังกรณีที่พระอาจารย์สุบิน ปณีโต ผู้ก่อตั้งกลุ่มสี่จะออมทรัพย์ จังหวัดตราด ใช้ศีล5เป็นกลไกในการควบคุมสมาชิกกลุ่ม คือถ้าหากว่าสมาชิกคนใดมีศีล5ก็จะได้รับการพิจารณาเป็นพิเศษเพราะเชื่อว่าสมาชิกคนนั้นจะมีความจริงใจและมีความสามารถมากพอที่จะรับผิดชอบตนเองได้ หากว่าสมาชิกคนใดที่ขอยื่นกู้จากกลุ่มมีศีล5ครบถ้วน ก็จะได้รับพิจารณาเงินกู้แบบไม่มีดอกเบี้ย เป็นต้น นี่เป็นตัวอย่างการเลือกใช้กระบวนการพัฒนาทางเลือกที่เหมาะสมกับบริบทความเชื่อและภูมิปัญญาไทย (โกวิท พวงงาม,2556)

อันที่จริงนั้นการพัฒนาแนวทางเลือกที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทยมากที่สุดควรจะเป็นแนว “พุทธศาสนากับเศรษฐกิจพอเพียง” แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้นได้ถูกนำเสนอในฐานะ “ทางเลือก” ที่แตกต่างกันอย่างสุดขั้วกับการพัฒนาเศรษฐกิจกระแสหลักมานานแล้ว พยายามส่งเสริมให้ผู้คนเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตน ให้ความสำคัญกับหลักการพัฒนาบนจารีตศีลธรรมและวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมไทย คำว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” หมายถึง เศรษฐกิจที่พึ่งตนเองได้ เน้นการผลิตและการบริโภคแบบพออยู่พอกินเป็นหลัก ซึ่งไม่ได้เน้นกำไรสุทธิหรือความร่ำรวยเป็นเป้าหมายสูงสุด เป็นระบบเศรษฐกิจที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่9ของเราทรงดำริขึ้นมา เพื่อแสวงหาทางออกจากวิกฤตเศรษฐกิจให้กับสังคมไทย เน้นให้คนในชุมชนพัฒนาขีดความสามารถในการผลิตและบริโภคอย่างพอเพียง ไปจนถึงขั้นการแปรรูปอุตสาหกรรมครัวเรือน สร้างอาชีพและเสริมทักษะทางวิชาการที่หลากหลาย ใช้ชุมชนดำรงอยู่ได้ด้วยวิถีหลักแห่งความถูกต้องดีงาม มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายหลักของเศรษฐกิจพอเพียงก็คือ ความสงบสุขของผู้คนในสังคม ประชาชนมีกินมีใช้อย่างเพียงพอแก่ความต้องการ ที่สำคัญต้องไม่ทำตนและผู้อื่นเดือดร้อน ซึ่งสอดคล้องกับหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาในสังคมไทยหลายประการ ได้แก่

1. หลักธรรมการพึ่งพาตนเอง (อตตาคา หิ อตต โน นาโถ)
2. หลักธรรมความรู้จักพอประมาณ (อตตณญตาคา)
3. หลักธรรมเรื่องราวความสันโดษ (สนตฺถญฺญิ ปรมํ ธนํ)
4. หลักธรรมความเป็นผู้รู้จักใช้เหตุผลในการดำเนินชีวิต (ธมมณญตาคา อตตณญตาคา)
5. หลักธรรมเรื่องทางสายกลาง หรือ ความพอดี (มชฺฉิมปฏฺฐิปาทา)
6. หลักธรรมเรื่องความไม่โลภมาก (อโลภ)

กล่าวได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นหลักเศรษฐกิจที่สอดคล้องกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ หลักเศรษฐกิจตามแนวพุทธ ที่มุ่งให้มนุษย์จำกัด หรือความอยาก หรือความต้องการของตนเอง แทนการกระตุ้นตัณหาหรือความอยาก เพื่อให้เกิดการบริโภคมากขึ้น (บริโภคนิยม) เนื่องจากพระพุทธศาสนาเห็นว่าความต้องการของมนุษย์นั้นไม่มีขีดจำกัด แต่ขณะเดียวกันทรัพย์สินก็มีขีดจำกัด เมื่อไม่ประหยัด สิ่งเหล่านั้นก็จะหมดสิ้นไปในที่สุด การปฏิบัติตนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงจึงต้องหันมาแก้ไขที่ตนเองก่อน จำกัดความอยาก ความต้องการ ให้รู้จักพอดี ไม่บริโภคเกินความพอดี หรือตกเป็นทาสของวัตถุ เมื่อเราปฏิบัติได้ดังข้อที่

กล่าวมาแล้ว ก็จะมีแต่ความสุขใจได้ง่ายขึ้น และยังเป็น การลดการแก่งแย่งแข่งขัน การเอา รัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน การเบียดเบียนเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่น ตลอดจนการเบียดเบียน ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นสาเหตุของการเกิดภัยธรรมชาติตามมา

การอาศัยหลักธรรมทางพุทธศาสนาบูรณาการกับการพัฒนาสังคม/เศรษฐกิจ ต้องเน้นที่ หลักสายกลาง หรือมัชฌิมา ซึ่งเป็นหลักคำสอนที่เป็นหัวใจที่สำคัญ หรือคุณค่าทางจริยธรรมอยู่ ตรงที่ การดำรงชีวิต ด้านการหาเลี้ยงชีพอย่างถูกต้องเรียกว่า สัมมาอาชีวะ หรือสัมมาเศรษฐกิจ แนวคิดหลักของเศรษฐกิจพอเพียง คือ การนำคำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการ ประสานกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างชาวนา และเป็นรูปธรรมเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมเมืองไทยด้วย หลักจริยธรรมดังกล่าวคือ หลักการ เดินสายกลาง หรือ มัชฌิมาปฏิปทา ระดับโลกียธรรม คือธรรมที่เหมาะสมแก่ชาวบ้านทั่วไปได้แก่ ความเป็นรู้จักพอในการบริโภคใช้สอยทรัพยากรธรรมชาติ และการใช้ชีวิตแบบไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่ ฟุ้งเฟ้อ ซึ่งมีลักษณะเป็นการเน้นการลด ละ เลิก อบายมุข ด้วยการประพฤติตามหลักเบญจศีล และ เบญจธรรม ซึ่งถือเป็นหัวใจสำคัญของการเป็นวิถีพุทธ

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีหลักที่เรียกว่า “ความรู้จักประมาณในการบริโภค (โภชนมัตตัญญุตาน) และหลักการไม่เบียดเบียนกัน ความไม่เบียดเบียนในพระพุทธศาสนา หมายถึง การไม่ทำร้ายชีวิตสัตว์ทั้งปวง (อหิงสา สัพพ ปาณานัง) ซึ่งรวมอยู่ในระบบนิเวศด้วย นับว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ เป็นเศรษฐศาสตร์ที่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต มุ่งพัฒนาสังคมอย่างแท้จริง สัมมาอาชีวะเป็นหัวใจของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ สัมมาอาชีวะมักมากับสัมมาวาจาและสัมมา กัมมันตะ สัมมา กัมมันตะคือการประกอบอาชีพที่สุจริต ไม่มีโทษ ไม่ผิดศีลธรรม เป็นงานที่หา มาด้วยหยาตเหงื่อแรงงานของตนเองตามหลักการหาทรัพย์ที่ดีในพระพุทธศาสนา คือ การขยัน ทำงาน (อุฏฐานะสัมปทา) ประหยัดอดออม (อารักขสัมปทา) รู้จักคบเพื่อนที่ดี (กัลยาณมิตรตทา) และเลี้ยงชีวิตอย่างเหมาะสม (สมชีวิตา) การเลี้ยงชีวิตอย่างเหมาะสมตรงกับ คำว่า สัมมาอาชีวะ ในมรรคแปด สัมมาอาชีวะ คือ การเลี้ยงชีวิตที่เหมาะสม ถูกต้อง แปลอีกอย่างหนึ่งว่า เศรษฐกิจ พอเพียง ซึ่งขยายความได้ว่า การเลี้ยงชีวิตก็คือการดำเนินชีวิตด้วยการผลิต การจำหน่าย และ การใช้สอย คำว่า พอเพียง ก็คือ อย่างเหมาะสม ถูกต้อง สัมมาอาชีวะเป็นชีวิตที่ประสบความสำเร็จนั่นเอง

อาจกล่าวได้ว่าแนวคิดการพัฒนาทางเลือก เศรษฐกิจพอเพียงและเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ ทั้ง 2 แนวคิดนี้มีความสอดคล้องกันและเหมาะสมกับสภาพสังคมไทย คือ

1. ทั้งสองทฤษฎีมุ่งเน้นคุณภาพชีวิต และ คุณค่าของมนุษย์เป็นเบื้องต้น เพื่อปูทางไปสู่ เป้าหมายที่สูงขึ้นไปกล่าวคือ สวรรค์และพระนิพพานในที่สุด
2. ทฤษฎีทั้งสองเน้นสัมมาเศรษฐกิจ คือ เป็นเศรษฐกิจเชิงจริยธรรมที่มีเป้าหมายใน การผลิต การบริโภค การสร้างงาน เป็นต้น เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตมนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ รวมถึงสังคม ชุมชน ระบบนิเวศและชาวโลกโดยทั่วไปด้วย
3. ทฤษฎีทั้งสองเน้นเน้นความเป็นเศรษฐกิจแบบองค์รวม กล่าวคือ ทั้งสองเป็นระบบ การพัฒนาชีวิตของปัจเจกบุคคลควบคู่กันไปกับการพัฒนาสังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อม โดยมี

จริยธรรมคือความเมตตา ความเกื้อกูลสงเคราะห์ ความสามัคคี ความไม่เห็นแก่ตัว ดังคำกล่าว
ว่า มนุษย์อยู่ดี ชุมชนอยู่ได้ ธรรมชาติยั่งยืน

4. ทฤษฎีทั้งสองเน้นคุณภาพชีวิตของสรรพสัตว์ ซึ่งหมายถึงมนุษย์และสัตว์ทั้งหมดซึ่ง
ต่างก็รักชีวิตของตนเอง

5. ทฤษฎีทั้งสองเป็นระบบเศรษฐกิจแบบมีขีดจำกัดที่มีสัมมาอาชีวะเป็นหัวใจสำคัญ ซึ่ง
สามารถโยงไปสู่การที่พระพุทธศาสนามีท่าทีปฏิเสธความสุดโต่ง 2 ด้าน คือ การหมกมุ่นในกาม
สุขอย่างเดียว และการทรมาณตนเองในรูปแบบต่างๆ

6. ทฤษฎีทั้งสองไม่ได้เป็นเศรษฐกิจแบบระบบปิด (Closed Economy) เพื่อต้องการตัด
การติดต่อสื่อสารกับต่างประเทศด้วยเหตุผลทางการเมือง และในขณะเดียวกันก็ไม่ใช่เศรษฐกิจ
แบบทุนนิยมและบริโภคนิยม ที่ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการบริโภคที่ไร้ขอบเขตจนเกิดการทำลาย
ธรรมชาติ ซึ่งส่งผลให้เกิดก่อให้เกิดพิบัติทางธรรมชาติต่างๆ

มนุษย์ในยุคแรกใช้สอยปัจจัยเพียงเพราะความอยู่รอด ไม่ได้ใช้จ่ายทรัพยากรอย่าง
ฟุ่มเฟือยเหมือนในยุคปัจจุบัน ซึ่งมีแต่จะทำให้ทรัพยากรหมดไปอย่างรวดเร็วและเป็นอันตราย
ต่อโลกและสภาพแวดล้อม ศาสนาน่าจะหยุดยั้งสังคมบริโภคนิยมอันเป็นผลพวงจากการพัฒนา
ให้เป็นทันสมัยแบบตะวันตกได้ ดังที่พระไพศาล วิสาโล อ้างไว้ว่า “มนุษย์นั้นแสวงหาวัตถุเริ่ม
แรกก็เพื่อความอยู่รอดปลอดภัยจากอันตราย เมื่อบรรลุจุดหมายดังกล่าวแล้ว แรงจูงใจขั้นต่อมา
ก็คือการแสวงหาวัตถุเพื่อความสะดวกสบายทางกายหรือปรนเปรอประสาททั้งห้า เช่น อาหาร
ที่เอร็ดอร่อย เครื่องเสียงที่ให้ความบันเทิง แม้ว่าแรงจูงใจดังกล่าวมิใช่ของใหม่สำหรับมนุษย์
แต่เมื่อระบบอุตสาหกรรมได้พัฒนามาจนถึงขั้นที่ผลิตอย่างล้นเหลือ ลัทธิบริโภคนิยมก็เกิดขึ้น
เพื่อกระตุ้นให้คนใฝ่เสพด้วยความเชื่อว่าความสุขจะได้มากด้วยการบริโภคเท่านั้น การบริโภค
ได้ขยายขอบเขตและมีความหลากหลายอย่างไม่เคยมีมาก่อน แต่ลัทธิบริโภคนิยมไม่ได้ยุติที่การ
ปรนเปรอประสาททั้งห้าเท่านั้น หากยังพัฒนาไปถึงขั้นที่มุ่งตอบสนองความสุขทางจิตใจด้วย
โดยที่สิ่งเสพหรือสินค้าก็ได้จำกัดที่วัตถุและบริการเท่านั้น หากยังขยายไปถึงประสบการณ์และ
สัญลักษณ์”(พระไพศาล วิสาโล,2546)

อย่างไรก็ตามพระไพศาล วิสาโล ได้สรุปไว้อย่างน่าคิดซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลอัน
ยิ่งใหญ่ของการพัฒนาแนวตะวันตกว่า “สังคมไทย ผลที่เกิดขึ้นตามมาจากการแพร่ขยายของ
ศาสนาบริโภคนิยมก็คือ การถือเงินตราเป็นสรณะ เอาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมาย
สูงสุดของการพัฒนาประเทศ ถือเอาผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติเป็นเกณฑ์วัดความสำเร็จ
ของคนทั้งประเทศยิ่งกว่าจะให้ความสำคัญกับความสุขและชีวิตที่มีคุณภาพ เช่นเดียวกับที่
ผู้คนต่างถือเอารายได้หรือทรัพย์สินเป็นเครื่องวัดความสำเร็จของชีวิต ปราบฏุกการณ์ดังกล่าวเป็น
เครื่องบ่งบอกว่า พุทธศาสนาถูกทุนนิยมและบริโภคนิยมเบียดขับออกไปจากการเป็นศาสนาหลัก
ของสังคมไทยไปแล้ว การที่สถาบันสงฆ์ยอมปิดปากเรื่องสันโดษเพื่อเห็นแก่การพัฒนาเศรษฐกิจ
ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ในแง่หนึ่งก็เป็นสัญญาณบ่งบอกถึงอิทธิพลของทุนนิยมที่เหนือพุทธศาสนา
และเมื่อประเทศไทยถึงแก่ความวิบัติในทางเศรษฐกิจอันมีสาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการบริโภคอย่าง
ฟุ่มเฟือยกันทั้งประเทศ โดยแทบจะไม่มีเสียงเตือนจากพุทธศาสนามาก่อนเลย นั่นก็เท่ากับชี้ว่า

พุทธศาสนาได้พ่ายแพ้ต่อบริโณคนิยมไปแล้ว แม้ว่าวัดวาอารามและโบสถ์วิหารอันใหญ่โตจะผุด
สะพรั่งทั่วทั้งประเทศก็ตาม” (พระมหาบุญไทย ปุณฺณมโน, 2553)

ศาสตร์การพัฒนาเชิงพุทธและแนวคิดการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียง ไม่ใช่ศาสตร์
ที่มีบริบทใช้ได้แต่เฉพาะกับประเทศไทยเท่านั้น หากแต่เป็นการพัฒนาที่มีแนวทางที่เป็นสากล
ที่ได้รับการรับรองจากสหประชาชาติแล้วว่าเป็นศาสตร์ของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์
ตลอดชีวิตได้อย่างยั่งยืน และไม่ใช่วิธีของการขึ้นหรือครอบงำใดๆ หากแต่เป็นการพัฒนาด้วย
แนวทางของเหตุผลและความเกื้อกูลกันบนพื้นฐานของวัฒนธรรม/ความเชื่อท้องถิ่นที่ช่วยฟื้นฟู
สภาพสังคมไทยให้กลับมาเข้มแข็งกว่าเดิมและพร้อมรับการพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงอันใด
ในอนาคตต่อไป

บทสรุป

เป็นระยะเวลากว่า 50 ปีที่ผ่านมา ที่ประเทศไทยและอีกหลายๆประเทศนั้นต่างแสวงหา
หนทางที่ดีที่สุด (The one best way) ในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ การเมือง หรือพัฒนาอะไร
ก็ตามแต่ที่จะสามารถช่วยยกระดับ เปลี่ยนแปลงสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนคนทั้งประเทศ
ให้อยู่ในสภาวะที่เรียกว่า พัฒนา หรือ สภาพการณ์ที่เป็นรูปแบบของการกินดีอยู่ดี เพียงแต่ การ
พัฒนากระแสหลักตามแบบตะวันตกนั้น กลับยิ่งทำให้ประเทศไทยอ่อนแอ ยิ่งพัฒนายิ่งด้อยพัฒนา
ครอบครัวและชุมชนแตกสลาย ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงเอกลักษณ์ของสังคมไทยไปอย่างมาก
หากประเทศใดตกขบวนรถการพัฒนา ประเทศนั้นก็จะถูกทิ้งไว้เบื้องหลังอย่างเฉียดตาย ยิ่งไปกว่า
นั้น การพัฒนาที่ผ่านมาต่างก็มุ่งเป้าไปที่การพัฒนาเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว จนละเลยคุณภาพ
ชีวิต คุณภาพจิตใจ และคุณภาพสังคม ที่พอดีและเหมาะสมกับท้องถิ่นนั้นๆ อันที่จริงเป็นเรื่องที่
เราจำเป็นต้องเปลี่ยนความคิดโดยเร่งด่วน เพราะในประเทศไทยยังมอง “การพัฒนาทางเลือก”
เป็น “การพัฒนากระแสรอง” อยู่ ทำให้เรายังล่าช้าและย่ออยู่กับที่มากขึ้นเท่านั้น หากเรายังยัง
ยึดติดกับภาพมายาอันสวยงามของการพัฒนาที่โดนมอมเมากันอยู่ทั่วโลก เราก็คงยังเหนื่อยใน
การเร่งฝีเท้าการพัฒนาเศรษฐกิจให้ทันกับพี่ใหญ่ทางตะวันตกมากขึ้นเท่านั้น

สิ่งจำเป็นของการ “พัฒนาสังคม” ในระยะหลังนี้ ชี้ให้เห็นว่าเราต้องใช้ วัฒนธรรม
ภูมิปัญญา ประชาชน ชุมชน และท้องถิ่น มาผนึกกำลังประสานให้เป็นกลุ่มเดียวกันเพื่อขับเคลื่อน
การพัฒนาที่ดีพอและเหมาะสมกับสังคมไทยได้ดีขึ้น “การพัฒนาทางเลือก” บนพื้นฐานชุมชน
และสังคมไทยจึงเป็นหนึ่งแนวทางที่จะช่วยเยียวยาความยากลำบากในการพัฒนาตามตะวันตก
ได้ อาจจะเป็นการประยุกต์ใช้ความเข้มแข็งของชุมชนมาเป็นกระบวนการในการพัฒนา หรือนำ
แนวคิดแบบไทย อาทิเช่น เศรษฐกิจพอเพียง และ/หรือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ มาเป็นวิถีทาง
หลักในการเลือกการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นการพัฒนาแบบอิงแอบกับความเชื่อและภูมิปัญญาไทย
มาแต่อดีต ทำให้คนส่วนใหญ่เข้าถึงแก่นของการพัฒนาที่ต้องการสื่อสารกันรู้เรื่องมากขึ้น อีกทั้ง
ทั้งการพัฒนาทางเลือกนี้ให้ความสำคัญกับคนหรือประชาชนเป็นศูนย์กลาง คำนี้ถึงบริบททาง
สังคมและดำเนินงานอย่างเป็นองค์รวมภายใต้ความมุ่งหวังให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผล
สูงสุดแก่คุณภาพสังคม และจากบทความข้างต้นทั้งหมดนี้หวังว่าจะสามารถกระตุ้นหรือทำให้

ตระหนักถึงความสมดุลในการพัฒนาสังคมบนแนวทางอะไรก็ตามแต่ที่จะเหมาะสมและเข้ากันได้ดีกับสภาพสังคมไทย ไม่สร้างความทุกข์ทรมาน ไม่สร้างความแตกต่างแก่ประชาชนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งมากเกินไปเท่านั้นเอง.

บรรณานุกรม

- บัวพันธ์ พรหมพักพิง. (2556). “แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา: จากความมั่งคั่งทางวัตถุสู่ความอยู่ดีมีสุขประชาชาติ”. มหาวิทยาลัยขอนแก่น
- สมชาย ศรีวิรัตน์. (23 พฤษภาคม 2556). “การพัฒนาชุมชนท้องถิ่น: แนวคิด หลักการ พัฒนา และการดำเนินงานพัฒนาชุมชน”. สืบค้นเมื่อ 10 กันยายน 2559, จาก <https://www.gotoknow.org/posts/549133>.
- Snit Smuckkarn. (1982). “Social Development and Peasant Culture: A Thai Case” in *Suntaree Komin*. Social Development: A Synthesis of East and Western Experiences. NIDA.
- สัญญา สัญญาวิวัฒน์. (2546). “ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม”. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2554). “วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น”. ศูนย์วิจัยและผลิตตำรา มหาวิทยาลัยเกริก.
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. (2557). “ลดอำนาจรัฐ เพิ่มอำนาจประชาชน: อ่านและสอนที่จอห์น ฮอปกินส์”. สถาบันคลังปัญญาค้นหายุทธศาสตร์เพื่ออนาคตไทย มหาวิทยาลัยรังสิต.
- วิทยากร เชียงกุล. (13 กรกฎาคม 2550). “แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมเพื่อประสิทธิภาพ เป็นธรรมและยั่งยืน”. สืบค้นเมื่อ 10 กันยายน 2559, จาก <https://witayakornclub.wordpress.com/2007/07/12/แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ>
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. (2553). “ประชาธิปไตยชุมชน รัฐศาสตร์สำหรับสภาองค์กรชุมชน”. กรุงเทพฯ : สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน
- โกวิทย์ พวงงาม. (2556). “ถอดรหัส 3 การพัฒนา: ชุมชน สังคม ท้องถิ่น การเมืองประชาธิปไตย”. กรุงเทพฯ : เสมาธรรม
- อเนก เหล่าธรรมทัศน์. (2557). “รัฐประศาสนศาสตร์พลเมือง”. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต
- พระไพศาล วิสาโล. (2546). “พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต”. มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- พระมหาบุญไทย ปุณฺณมโน. (6 ธันวาคม 2553). “เศรษฐศาสตร์แนวพุทธหรือพุทธเศรษฐศาสตร์”. สืบค้นเมื่อ 15 กันยายน 2559, จาก <http://www.cyberanaram.net/2009-12-17-14-43-37-13/356-2010-12-06-15-01-05>